Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 21/3 (2019) 816-842
e-ISSN 2667-405X

Sürdürülebilir Kalkınmadan Sürdürülemez Çevreye Doğru: Çevre – Kalkınma İkilemi

Selçuk DENEK*

Geliş Tarihi (Received): 20.03.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 11.10.2019

Öz

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillere daha yaşanabilir bir çevre bırakmak ve ekonomik büyümeyi daha sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmek için ortaya atılan bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımın çevrenin korunmasını düşünmekten ziyade ekonomik büyümenin bir şekilde devam ettirilmesi üzerine yapılan çalışmalardan ibaret olduğu literatürde çokça dile getirilmektedir. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın temel olarak çevrenin korunmasına bir katkı yapmadığını aksine sadece ekonomik büyümenin devam ettirilebilmesi için insanı merkeze alan bir anlayışa sahip olduğu ve ortaya çıkışından itibaren çok da başarılı olamadığı açıklanmaya çalışılacaktır. Giriş bölümünde sürdürülebilir kalkınmayla ilgili kavramlar açıklanacak daha sonra ulusal ve uluslararası çevre politikaları sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde incelenecek, sonraki bölümlerde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ideolojik arka planı ve ekolojik düşünce ile olan ilişkisi incelenmeye çalışılacak ve son olarak da çevre-kalkınma ikilemi açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler*: Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülemez Çevre, Yeşil Ekonomi*

* Araştırma Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, selcuk.denk@gmail.com

From Sustainable Development To Unsustainable Environment: Environment – Development Dilemma

Abstract

Sustainable development is considered as an approach which provides a habitale environment for posterity and ensures a stable economy. It is widely mentioned in the literature that, this approach is more concerned with sustaining economic growth rather than protecting environment. This study will try to explain that sustainable development has not been successful since the beginning because it does not contribute the protection of environment. And it puts the human on the centre of life only for economic growth. In the introduction, concepts of sustainable development will be explained. Then, national and international environment policies will be analyzed within the scope of sustainable development. In the following sections, the ideological back ground of sustainable development and relationship with ecologic thought will be examined. And finally, the environment-development dilemma will be explained.

***Keywords**: Sustainable Development, Unsustainable Environment, Green Economy*

Giriş: Sürdürülebilirlik, Kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınma Kavramları

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı incelenmeden önce "sürdürülebilirlik" kavramına değinmekte yarar vardır. Sürdürülebilirliğin ilk olarak tarım, deniz ve orman ürünleri gibi yenilenebilir kaynaklar üzerine ortaya atıldığı ifade edilmektedir (Bozlağan, 2005: 1013). Arthur Young 1804 yılında yayınladığı çalışmasında tarımsal üretim ve topraklarla alakalı sürdürülebilirliğe değinmektedir (Bozlağan, 2005: 1013-1014). Ayrıca, Almanya'da 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında ormanların yok edilmesinin önüne geçilmesi, odun ihtiyacını gidermede sürdürülebilirliğin sağlanması ve ormanların gelecek kuşaklar tarafından kullanımının sağlanması konularıyla alakalı yasaların çıkarıldığı ifade edilmektedir (Bozlağan, 2005: 1013-1014). Ayrıca, 1950'li yıllarda balıkçılıkla ilgili sürdürülebilirlik yaklaşımı "H. S. Gordon, A. D. Scott ve M. D. Schaefer" tarafından ortaya koyulmuştur (Bozlağan, 2005: 1014). Aktif ve pro-aktif bir yapıya sahip olan Sürdürülebilirlik kavramı, "bir toplumun, ekosistemin ya da sürekliliği olan herhangi bir sistemin işlerini kesintisiz, bozulmadan ya da sistemin hayati bağı olan ana kaynaklara aşırı yüklenmeden devam ettirebilme yeteneği" şeklinde açıklanabilir (Sarıkaya ve Kara, 2007: 222). Özetle sürdürülebilirlik, verimliliğin optimal şartlarda uzun yıllar boyunca devamlılığının sağlanması olarak ifade edilebilir (Atıl vd.,216: 2005).

Sürdürülebilir kalkınma kavramına değinmeden önce kalkınma kavramına değinmekte fayda vardır. Kalkınma kavramını Tolunay ve Akyol (2006: 118) şu şekilde ifade ediyor: "Kalkınma, bulunulan durumdan ya da bir önceki konumdan hareket ederek, değişime girmeyi öneren dinamik bir kavramdır. Kalkınma, üretim ve kişi başına ulusal gelirin artırılmasıyla birlikte, ekonomik ve sosyokültürel yapısının da değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile kalkınma, bir ülkenin yapısal niteliklerinin olumlu yönde değişimidir". Ayrıca ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve insan kalkınması olarak da farklı sınıflandırmaları mevcuttur (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Ekonomik kalkınma, vatandaşların ihtiyaçları olan mal ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik yapı içerisinde üretilmesiyle birlikte vatandaşların refahını ve mutluluk düzeyini yükseltecektir (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Sosyal kalkınma ise hayat koşullarının daha iyi hale getirilmesi için yapılan eğitim, sağlık, altyapı, şehirleşme ve çevre sorunları gibi konuları içeren kalkınma unsurlarıdır (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Konumuz olan sürdürülebilir kalkınma ise İngilizce 'Sustainable Development' kelimesine dayanmaktadır. Keleş (1998: 112)'e göre sürdürülebilir kalkınma kavramı "çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanması" olarak açıklanmaktadır. Fakat kalkınma sağlamak için geliştirilen ekonomik modellerin genel olarak çevresel unsurları

dikkate almadığı da diğer bir önemli husustur (Tıraş, 2012: 60). Çevresel unsurları da değerlendirmeye alarak ortaya koyulan sürdürülebilir kalkınma kavramı son dönemde iktisadi çalışmalarda da ön plana çıkmaya başlamaktadır (Tıraş, 2012: 60). Dahası sürdürülebilir kalkınma kavramı sadece çevresel değil, borçlar, turizm, büyüme gibi kavramları da göz önüne alan bir yaklaşım sergilemektedir (Tıraş, 2012: 60). Tıraş (2012: 60)'a göre sürdürülebilir kalkınma, "insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak yaklaşımıdır". Bu yaklaşım, "kalkınmanın her aşamasında ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile birlikte ele alınmasını gerektirmektedir" (Tıraş, 2012: 60). 1991'de Fransa'da imza edilen Digne Bildirgesinde yerkürenin insanlara sunduğu kaynakların sonsuz olmadığı, o kaynaklar olmadan canlıların yaşayamayacağı, insanoğlunun neslini sürdürmesi için yerküreyi tanıması ve sürdürülebilir kullanmayı sağlaması gerektiği ifade edilmiştir (Koçan, 2012: 71). Diğer bir tanımlamada ise sürdürülebilir kalkınmayı Fremann ve Soete'den alıntı yaparak Tıraş (2012: 60) şu şekilde açıklamaktadır: "şimdiki kuşakların ihtiyaçlarını, doğal kaynakları yenilenemeyecek hale getirmeden ve çevreyi geriye dönüşü olmayacak şekilde tahrip etmeden gelecek kuşaklara nakleden bir iktisadi sistem olarak tanımlamaktadır". Brundtland Raporunda ise sürdürülebilir kalkınma gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetini tehlikeye atmadan bugünkü neslin ihtiyaçlarını gideren bir kalkınma anlayışı olarak ifade edilir (Çetin, 2006: 2). Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma, çevresel, sosyal ve iktisadi sistemlerin esnekliklerinin muhafaza edilerek kişilerin ve toplumların kendi isteklerini sürdürülebilir bir zaman diliminde gerçekleştirmelerini ve potansiyellerini ortaya koymalarını sağlayacak fırsatların oluşturulması süreci olarak ifade edilmektedir (Çetin, 2006: 2). Sürdürülebilir kalkınma daha çok ekolojik temelleri de kapsayan bir yaklaşımla büyüme ve kalkınmayı ifade ederken doğal kaynakların aşırı kullanılmasından kaynaklanan çevresel bozulmaları da göz önüne almaktadır (Çetin, 2006: 2).

Roma Kulübünün "Büyümenin Sınırları" adıyla yayınladığı çalışmada medeniyetimizin, kendi varlığının sürekliliğini sağlamaya yönelik kaynakları tükettiği ortaya koyulmaktadır (Giddens, 2013: 91). Yani insanlar sürdürülebilir kalkınma yoluyla da olsa kendi varlığının dayandığı temel unsur olan doğayı tüketmektedir. Diğer taraftan Dünya Ekonomi Forumu birçok ülkeye uygulanmış olan çevresel sürdürülebilirlik endeksini şu beş madde üzerine yapmıştır:

-Hava, toprak ve su gibi ekolojik sistemlerin durumu,

-Bu sistemlerin sahip oldukları kirlenme seviyeleri dâhil maruz kaldıkları baskılar,

-Bu baskıların yiyecek ve hastalıklara maruz kalma olasılığı gibi etmenler bağlamında ölçülmüş insanlar üzerine etkisi,

-Bir toplumun çevresel tehditlerle baş edebilmek için sahip olduğu kapasite,

-Atmosfer gibi genel kamusal ürünler konusunda sorumluluk verebilme seviyesidir (Giddens, 2013: 94-95).

Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının başarılı olması için Gündem 21'de hiçbir ülkenin bu amaçları bir başına gerçekleştirebilecek kabiliyette olmaması; sürdürülebilir kalkınma için küresel işbirliği çerçevesinde hareket edilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır şeklinde bir anlayışla sürdürülebilir kalkınmanın dünya üzerindeki tüm ülkelerle ortak çalışarak faydalı olacağı ifade edilmiştir (Atvur, 2009: 232). Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma sabit bir uyum değildir fakat bir değişim ve değişimin içinde kaynakların iletilmesi, yatırımların yönlendirilmesi, teknik ilerlemelere yön verilmesi, kurumsal değişim ve sadece bugünün değil geleceğin ihtiyaçlarıyla da tutarlı olunmasıdır (Baykal ve Baykal, 2008: 12). Dahası, sürdürülebilir kalkınmanın amacına ulaşması için çevre yönetimi yaklaşımını da uygulamaya koymak gerekmektedir (Baykal ve Baykal, 2008: 12). Sürdürülebilir kalkınma sadece çevre yönetimi üzerine değil, ekonomik ve sosyal öğeler üzerine de kurulu bir yaklaşım olarak literatürde tartışılmaktadır (Koçaslan, 2010: 56).

1.Ortak Geleceğimiz Raporunda Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk olarak Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında hazırlanan Brundtland (Ortak Geleceğimiz) Raporunda tanımlanmıştır (http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-cevre-konulari.tr.mfa). Bu komisyon, insanların daha kazançlı, daha adil ve daha güvenli bir gelecek oluşturabilecekleri inancını taşımaktadır (Ortak Geleceğimiz, 1991: 23). Bu raporun, zamanla daha çok kirlenen, kaynakları sürekli azalan bir dünyada devamlı olarak artan çevre bozulmasını, yoksulluğu ve çeşitli zorlukların kehanetlerini sıralayan bir rapor olmadığı ifade edilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 23). Bunun aksine, ekonomik kalkınmayı beraberinde getirecek bir çağın başlayabileceği öngörülmekte ve çevre kaynaklarının varlığını devam ettirecek önlemlerin alınabileceği belirtilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 23). Ayrıca raporda bebek ölümlerini azaltan, insan ömrünü arttıran ve eğitim seviyesini yükselten gelişmeler olurken gezegenin ve insanlığın uzun süre dayanamayacağı bir gidişatın başladığı da belirtilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 24).

Raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır" şeklinde tanımlanıyor (Ortak Geleceğimiz, 1991: 71). Raporda kalkınma kavramı ise "ekonominin ve toplumun ileriye doğru değişmesini içerir" şeklinde ifade edilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 71). Raporda "yoksulluğun ve eşitsizliğin yaygın olduğu bir dünya her zaman için ekolojik ve diğer krizlere eğilimli olacaktır" şeklinde bir ifade vardır. Bunu çözmek için ise sürdürülebilir kalkınma kavramının bu sorunlara çare olduğu ifade edilmektedir. "Sürdürülebilir kalkınma herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve herkese daha iyi bir hayatla ilgili beklentilerini tatmin etme fırsatı sağlamayı gerektirir" (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72) şeklinde bir yaklaşımla kavramın insanlık için zaruri bir şey gibi deklare edildiğini anlıyoruz. Raporda insanların ihtiyaçlarının sosyal ve kültürel olarak belirlendiğini ve sürdürülebilir kalkınmanın da ekolojik olarak mümkün olan herkesin rasyonel olarak bekleyebileceği sınırlar dahilinde tüketim standartlarını teşvik edecek değerleri yaymayı gerekli kılar şeklinde açıklamalar vardır (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72). Bu noktada bir sorun göze çarpmaktadır. İnsanların tüketimlerini bir standarda bağlamak ifadesi genel olarak tüketim oranını arttırabileceği anlamına gelmekle birlikte bu standartların kimler için hangi şartları belirleyeceği konusunda da sorular akla gelmektedir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınma kavramının yine bir kısım otoriteler tarafından bir kısım toplumlara dayatılabileceğini de anlamaktayız. Yine raporda, "temel ihtiyaçları karşılamak kısmen tam büyüme potansiyeline ulaşmaya bağlıdır ve sürdürülebilir kalkınma da bu tür ihtiyaçların karşılanmadığı yerlerde ekonomik büyümeyi kesinlikle gerektirir" (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72) şeklinde ki ifadeden yaklaşımın amacının çevre, ekoloji gibi kavramlardan ziyade insanı merkeze alan, büyümeyi hedefleyen bir yapısının olduğunu anlayabiliyoruz. Raporda yüksek oranda üretimin çevreyi tehlikeye sokabileceği ifade edilse de sürdürülebilir kalkınmanın üretim potansiyelini arttırarak toplumların beşeri gereksinimlerini karşılaması gerektiği belirtilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72). Bu noktada raporda üretim kapasitesinin arttırılması gerektiğinin ifade edildiğini fark etmekle birlikte bu durumun çevre sorunlarını azaltabileceğini, ekolojik dengeyi devam ettirebileceğini ve tabiatı koruyabileceğini belirtmek bir hayli zor hatta imkânsız görünmektedir. Ekosistemin ise, bu şekilde korunmaktan ziyade daha zor bir konuma düşerek kendisine karşı mevcut olan tehditlere ek olarak yeni tehlikelerle mücadele etmek durumunda kalacağı öngörülebilmektedir. Raporda kalkınmadan vazgeçilmesi, kalkınmanın yavaşlatılması veya durdurulması gibi bir durum söz konusu değildir, sadece kalkınmanın daha iyi düşünülerek ve ekosistemin kapasitesi hesaba katılarak yapılandırılması gerektiği ifade edilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72). Fakat dönem şartları düşünüldüğünde hâlihazırda ekosistemin kapasitesinin sınırlarına ulaşıldığı ve dengenin

bozulmaya başladığı düşünülürse, çevrenin korunmasının artık kalkınmadan daha fazla ön plana alınmasının gerektiği uzun vadede insanlık için daha hayırlı olarak değerlendirilebilir. Raporda şu şekilde ilginç bir ifadeye rastlamak da mümkündür: "Ekonomik büyüme ve kalkınma belli ki fiziksel ekosistemdeki değişiklikleri de içermektedir. Her yerdeki her ekosistemi kusursuz şekilde muhafaza etmek mümkün değildir." (Ortak Geleceğimiz, 1991: 73-74). Bu ifadenin ne kadar bilinçsiz bir şekilde kullanıldığı ortadadır. Böylesi uluslararası bir raporda, ekonomik olarak büyürken ekosistem de doğal olarak zarar görür kabullenmesi durumun vahametini ortaya koyması açısından çok önemlidir. Raporda kalkınmanın tür çeşitliliğini azaltacağı ve ekosistemleri basitleştireceği vurgulanmış, türlerin soyları tükendiğinde onları tekrar geri getirmenin mümkün olmadığı da ifade edilmiş fakat sürdürülebilir kalkınmanın canlı türlerini korumayı gerekli kıldığı dile getirilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 74). Bu noktada da çelişkiler görünmektedir. Çünkü kalkınmadan hiçbir şekilde vazgeçmeyen sistem, canlıların yok olabileceğini kabullenirken bunları korumaktan bahsederek bir tezat oluşturmaktadır. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma insanların gereksinimlerini ve beklentilerini giderme potansiyelini zenginleştirmelidir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 75) şeklinde bir yaklaşımla artan ihtiyaç ve beklentilerin karşılanmasına devam etmeyi önermekle birlikte bunları asgari düzeye indirerek ekosistemi korumak için hiçbir çözüm yolu üretmemektedir.

Raporda sürdürülebilir kalkınmanın çevre ve kalkınmayla ilgili önemli amaçlarından bazıları şu şekilde belirtilmiştir:

-Büyümeyi canlandırmak,

-Büyümenin kalitesini değiştirmek,

-İş bulma, yiyecek, içecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak,

-Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garantiye almak,

-Kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek,

-Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,

-Karar vermede çevre ile ekonomiyi birleştirmek (Ortak Geleceğimiz, 1991: 78).

Rapordaki bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, çevreyi veya ekosistemi korumak gibi bir sonucun çıkarılamayacağı ortadadır. Temel amacın kalkınma ve büyüme olduğu fakat sadece

bunların kullanıldığı teknolojilerin değiştirilebileceği gibi bir durum söz konusudur. Büyümenin söz edildiği ve bundan vazgeçilmediği bir metinden çevrenin korunması veya ona verilen zararların engellenmesi gibi bir sonuç çıkarılması mümkün gözükmemektedir. Gelişmiş ülkelerin mevcut büyüme alışkanlıklarını sürdürerek daha iyi bir dünyayı gelecek kuşakları bırakması mümkün görünmemektedir. Raporda "sürdürülebilir kalkınma stratejisinde baştan sona ana tema, karar vermede ekonomik ve ekolojik düşünceleri entegre etmektir" (Ortak Geleceğimiz, 1991: 92) şeklinde bir ifade vardır. Ayrıca "ekonomik ve ekolojik kaygıların mutlaka birbirleriyle çelişkili olması gerekmez" (Ortak Geleceğimiz, 1991: 92) denilerek ekonomik faaliyetlerin çevre ile uyumlu olabileceği ifade edilmektedir. Dahası ekonomik faaliyetlerin çevreye olan zararlarının kişi veya grup çıkarları nedeniyle engellenemediği belirtilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 92-93). Buradan da anlaşılacağı üzere, ekonomik faaliyetler kişisel çıkarlar üzerine kurulu yapılan çalışmalardır, bundan dolayı ekonomik faaliyetlerin çevreye olan zararını engellemek imkansız görünmektedir. Çünkü hiçbir ekonomik faaliyet başkalarının çıkarı için değil, faaliyeti yapan kişilerin çıkarı için yapılmaktadır. Dolayısıyla bu kişilerin bırakın diğer insanları, gelecek kuşakların çıkarlarını veya ekolojik dengenin çıkarını düşünebileceği mümkün değildir.

Sonuç olarak, Ortak Geleceğimiz Raporunun sanıldığı gibi çevreci olduğu ve ekolojik dengeyi düşündüğü söylenemez. Ortak geleceğin yine ekonomik saiklerle belirleneceği ortadadır. Bunun da ortak bir gelecekten ziyade kişilerin kendi özel geleceklerini düşünerek yaptığı faaliyetlerden öteye gidemeyeceği aşikârdır.

2.Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı Çerçevesinde Ulusal ve Uluslararası Çevre Politikaları

Sürdürülebilir kalkınma kavramının yaygın olarak kullanımı 1987 yılında Birleşmiş Milletlerin Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz isimli raporla başlamıştır (Keleş vd., 2012: 246). Ülkemizde ise çevre ile ilgili Merkezi yönetimin kurumsal faaliyetleri 1970'li yıllarla birlikte başlamaktadır. 1978'de Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş, 1984'de Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük haline gelmiş, 1989'da tekrar müsteşarlık olmuş ve 1991 yılında ise Çevre Bakanlığı kurularak günümüze kadar çeşitli isimlerle bakanlık düzeyinde çevre faaliyetleri yürütülmüştür (Keleş vd., 2012: 494). Diğer taraftan 2011 yılında kurulan Kalkınma Bakanlığı bünyesindeki Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğüne bağlı Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Daire Başkanlığı mevcut bulunmaktadır (Keleş vd., 2012: 516).

Sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasıyla ilgili politikalar noktasında ise Türkiye'de durum biraz farklıdır. Örneğin, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre ile ilgili sorunların kalkınma için tahsis edilmiş kaynakları olumsuz olarak etkilemeden çözülmesi öngörülmüştür (Görmez, 2007a: 158). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ise durumun biraz daha sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına yakınlaştığını görmekteyiz. Bu planda, kentleşme ve gelişim sürecinde, insan ve çevre ilişkilerinin, ülkenin doğal güzelliklerinin ekonomik bütünlük içerisinde korunmasından bahsedilmiştir (Görmez, 2007a: 158). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise ekonomi ile ilgili politikalarda çevre boyutunun ele alınması gerektiği ifade edilmektedir (Görmez, 2007a: 159). Doğal dengenin korunarak, gelecek nesillere insana yakışır bir doğanın bırakılması ve çevre bozulmalarıyla ilgili gerekli tedbirlerin alınmasıyla beraber sürekli bir ekonomik kalkınmanın sağlanması (Görmez, 2007a: 159) gerektiği belirtilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın temelinin bu noktada kendini gösterdiğini ifade edebiliriz. Diğer planlarda da kalkınma sağlanırken çevre ile ilgili benzer ifadeler bulunmaktadır. Dokuzuncu planda ise sürdürülebilir kalkınma kavramına doğrudan atıf yapılarak kalkınma-çevre ilişkisi bu bağlamda işlenmiştir. Görmez (2007b: 245)'in ifadesine göre, 1970'lerde ekolojik sorunların ön plana çıkmasıyla başlayan ekolojik bilince karşı ortaya koyulan sürdürülebilir kalkınma anlayışı 1980'den itibaren Türkiye'de de devlet nezdinde kabul edilen bir yaklaşım olarak çevre politikalarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat Görmez (2007b: 245)'e göre, ekolojik bir tabana sahip olmayan yaklaşımın çevre ile ilgili problemlere çözüm bulamayacağı hatta sorunları daha da arttırdığı uygulanan politikalardan anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan 2012 tarihli "Geleceği Sahiplenmek" isimli Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu, Kalkınma Bakanlığı'nın koordinasyonunda başlatılan 55 kurum ve kuruluştan 1300 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen bir çalışmanın ürünüdür. Bu çalışmada yeşil büyüme yaklaşımına odaklanılmaktadır. Raporun ilk bölümünde Türkiye'nin gücünü kültürel mirasından alarak;

• Küresel sorunların çözümüne ülke gerçeklerini gözeterek katkı veren,

• Kalkınmanın getirdiği refah artışını adil bir biçimde paylaştıran,

• Toplumun kırılgan kesimlerinin güçlendirilmesine öncelik veren,

• Enerji, su ve gıda gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında ve eğitim, sağlık gibi hizmetlere erişimde fırsat eşitliğini sağlayan,

• Nitelikli işgücü ve uygun işlerle istihdam yapısını güçlendiren,

• Güçlü toplum yapısıyla riskleri etkili bir şekilde yönetebilen,

• Doğal kaynakların kullanımında nesiller arası hakkaniyeti gözeten,

• Koruma-kullanma dengesini sağlayarak kültür varlıklarını koruyup, yaşatan,

• Çevresel bozulmayı en aza indiren,

• Teknolojiyi etkin kullanan ve geliştiren,

• Üretim ve tüketimde kaynak verimliliğine öncelik veren,

• İnsan odaklı bir kalkınmayı benimseyerek geleceğine sahip çıkan, (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 5)

bir ülke olacağı ifade edilmektedir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 5). Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi çevreden ziyade kalkınmanın ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ilk bölümün üçüncü maddesinde "Türkiye ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmeyi birbirinin alternatifi olarak değil bir bütünün parçaları olarak görmektedir" ve 11.maddesinde "Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve enerji verimliliği uygulamalarının yaygınlaştırılması" ifadeleriyle Türkiye'de yeşil büyümenin sağlanacağı belirtilmektedir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 5-6). Bu bölümün 14.maddesinde de "İklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir role sahip olan ormancılık sektörü sağlamış olduğu ekosistem hizmetleri, kırsal kalkınma ve gıda güvenliğine katkısı ve atıklarının yenilenebilir enerji kaynağı olması nedeniyle yeşil büyüme açısından fırsatlar barındırmaktadır" şeklinde bir yaklaşımla yine amacın büyüme olduğu fakat bunun yeşil bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 6). Buna benzer birkaç örnek dışında genel olarak çevreden ziyade kalkınmanın ön planda olduğu maddeler raporda mevcuttur.

Ülkenin sürdürülebilir kalkınması için bir "yeşil büyüme yol haritası" da raporda bulunmaktadır. Bu yol haritasının amaçlarının enerji, ulaştırma, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki fırsatların değerlendirilerek oluşturulduğu belirtilmiştir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 40). Raporun ek kısmında ise sürdürülebilir kalkınma için en iyi uygulama örnekleri sıralanmıştır. Bunlardan bazıları[*]; "Atık Isıdan Enerji Geri Kazanım Tesisi - Akçansa, Pamuklu Tekstil Ürünlerine Ekolojik Kriterlerin Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi - Boğaziçi Üniversitesi, Doğal Arıtma Tesisleri ile Temiz Çevre Projesi - Bursa İl Özel İdaresi, Yerel

[*] Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili uygulama örneklerinin tamamını görmek için Geleceği Sahiplenmek (2012) Raporu'nun Ek kısmına bakılabilir.

Yönetim ve Tüketici İşbirliği ile Türkiye'de Sürdürülebilir Bir Ambalaj Atıkları Yönetim Sisteminin Oluşturulması - Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarını Değerlendirme Vakfı, ÇEVKO, Konya Kapalı Havzasında Akılcı Su Kullanımı ve İklim Değişikliğine Uyum Çalışmaları - Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Yavru Balık Avının Önlenmesi Kampanyası – Greenpeace, Bitkisel Atık Yağ Toplama Sistemi - Lipesaa Ltd., Küre Dağları Milli Parkında Uygulanan Orman Koruma Alanları Yönetiminin Güçlendirilmesi Projesi - Orman ve Su İşleri Bakanlığı" (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 55-65). Tüm bunlar doğal varlıkları korumak, daha temiz enerji üretmek, organik ürün yetiştirmek, enerji verimli cihazlar üretmek gibi amaçlarla oluşturulan sürdürülebilir kalkınma için tasarlanan projelerdir.

Diğer taraftan çevre mevzuatında da sürdürülebilir kalkınmayla alakalı konular mevcuttur. 1983 yılında kabul edilen Çevre Kanununda sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmezken, 2006 yılındaki 5491 sayılı yasayla yapılan değişiklikle "sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma" kavramları 2872 sayılı çevre kanununa girmiştir (Yüksek, 2010: 74). ÇED yönetmeliğiyle uygulanan çevresel etki değerlendirmesi uygulamaları da sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının pratikteki yansımaları olarak ifade edilmektedir (Yüksek, 2010: 80).

Ayrıca, Türkiye AB uyum sürecinde de sürdürülebilir kalkınma ve çevre konularında çalışmalar yapmıştır. Türkiye'nin, müzakere çerçeve belgesiyle belirlenen 35 fasıldan 27.fasıl çevre ile ilgilidir (Kestellioğlu, 2012: 90). AB çevre mevzuatının uygulanmasına yönelik iki adet açılış kriteri mevcuttur. Bunlardan ilki için "hava kalitesi, atık su yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar yönetimi, genetiği değiştirilmiş organizmalar ve de gürültü yönetimi" gibi konular belirlenmiştir (Kestellioğlu, 2012: 91). İkinci kriter için ise "AB'nin Gümrük Birliği kapsamındaki beş çevre mevzuatı olan, tehlikeli kimyasallar direktifi, deney hayvanları direktifi, ambalaj ve ambalaj atıkları direktifi, petrol ve motorin kalitesine ilişkin direktif ve bazı sıvı yakıtların kükürt içeriğine ilişkin direktiflere" yönelik uygulamalar belirlenmiştir (Kestellioğlu, 2012: 91). Kapanış kriterlerinin bazıları ise "Avrupa Birliği'nin yatay ve çerçeve çevre müktesebatını kabul etmesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin su kalitesi çevre müktesebatını kabul ederek ilerleme sağlaması, Endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi çevre müktesebatını kabul etmesi, Doğa koruma ve atık yönetimini de içerecek şekilde, geri kalan sektörlerde müktesebata uyumu sürdürmesi ve katılım tarihinde Avrupa Birliği yükümlülüklerine ilişkin tamamen hazır olduğunu göstermesi" olarak belirtilmiştir (Kestellioğlu, 2012: 91).

DPT'nin 2010'da yayınladığı Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Raporunun yedinci maddesi sürdürülebilir kalkınma ile ilgilidir, bunlar:

-"Sürdürülebilir kalkınma ilkelerini ülke politikaları ve programları ile bütünleştirmek ve kaynakların yok oluşunu tersine çevirmek,

-2010 yılına kadar önemli bir oranda düşüş sağlayarak biyoçeşitlilik kaybını azaltmak,

-2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun oranının yarı yarıya azaltılmasının sağlanmasıdır" (Çepik, 2015: 40).

2004 yılında ise Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu oluşturulmuş ve görevleri de şöyle ifade edilmiştir:

- "Sürdürülebilir kalkınma stratejisinin hazırlanması sürecinde koordinasyonu sağlamak.

-Sürdürülebilir kalkınma alanında ulusal ve uluslararası gelişmelerin etkin izlenmesi için sorumlu kuruluşların aktif katılımını sağlamak.

-Sürdürülebilir kalkınma faaliyetlerinin izleme ve değerlendirilmesini yapmak, bunun için gerekli mekanizmaların kurulmasını ve etkin bir şekilde işlemesini sağlamak.

-Komisyon çalışmalarının yürütülmesinde ülke önceliklerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda çalışma grupları oluşturulmasına karar vermek.

-Sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının yerel düzeyde de yaygınlaşmasını ve uygulanmasını teşvik etmektir." (Çepik, 2015: 42)

Genel itibariyle Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınmayla ilgili çalışmaların bir kısmı bunlardır. Uluslararası arenada da sürdürülebilir kalkınma ile alakalı birçok faaliyet yapılmıştır.

Roma Kulübü aracılığıyla yayınlanan "Büyümenin Sınırları" isimli raporda o zamana değin ilk kez büyümenin durdurulması gerektiği dile getirilmiştir (Yazar, 2006: 1). BM'nin gerçekleştirdiği çevre ile ilgili konferanslardan ilki ise 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansıdır ve bu konferansla birlikte çevre sorunları uluslararası arenada ilk kez ele alınmıştır (Yazar, 2006: 3). Konferans sonucunda "çevre ile insan hakları, çevrenin korunması ile ekonomik kalkınma, ekonomik kalkınma ile sosyal kalkınma kavramları arasındaki bağlantı kurularak, sağlıklı bir çevrede yaşamanın temel insan haklarından olduğu kavramları evrensel olarak kabul edilmiştir" (Yazar, 2006: 3). Sürdürülebilir kalkınma kavramı literatürdeki

bugünkü anlamına ise 1987'de BM genel kuruluna sunulan "Ortak Geleceğimiz" ismiyle tanınan Bruntland Raporunda kavuşmuştur. 1992 yılındaki Rio Zirvesinde ülkeler kalkınma ile çevre meselelerini birlikte değerlendirmek amacıyla bir araya gelmişler ve Rio Bildirgesi, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmelerinin hepsinde sürdürülebilirlik konusuna değinilmektedir. Fakat sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma ile doğrudan alakalı olan Gündem 21'dir. Gündem 21, ekolojik çevre ile kalkınma arasındaki dengeyi tavsiye eden ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası arenada kabul edildiğinin göstergesi olan bir anlaşmadır (Akgül, 2006: 137). Akgül (2006: 138-139) Gündem 21'i şu ilkelerle özetlemektedir:

- Kalkınma ve çevre arasında denge kurulmasını hedefleyen "sürdürülebilir gelişme" kavramının yaşama geçirilmesine yönelik bir eylem planı niteliğindedir.

- İnsanlığın temel gereksinimlerinin karşılanmasını, yaşam standartlarının iyileştirilmesini, ekosistemlerin daha iyi korunmasını ve yönetilmesini amaçlamaktadır.

- Bir yandan günümüzün ağırlıklı sorunlarının üstesinden gelmeyi, öte yandan da dünyamızı gelecek yüzyılın tehditlerine karşı hazırlamayı, bir başka ifadeyle, 21. yüzyılın gündemini oluşturmayı hedeflemektedir.

- Gündem 21 öncelikle eşitsizliklere, giderek artan yoksulluk, açlık, hastalıklar ve cehalete, ekosistemlerdeki süre giden kötüleşmeye vurgu yapar.

Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarını yaygınlaştırmayı amaçlayan çeşitli uluslararası etkinlikler de düzenlenmiştir. Bunlardan bazıları; 1994 yılında düzenlenen BM Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı, 1995 yılındaki BM Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı, 1995 yılındaki BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 1996 yılındaki BM İstanbul HABİTAT II Konferansı, 2002 yılında düzenlenen BM Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ve 2009'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Kopenhag İklim Zirvesidir.

Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi olan Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi sonucunda bir uygulama planı ortaya çıkmıştır. Bu uygulama planında yoksulluğun ortadan kaldırılması, sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim tarzlarının değiştirilmesi, iktisadi ve sosyal kalkınmanın doğal kaynak esasına göre korunması ve idare edilmesi, küreselleşen dünyada sürdürülebilir kalkınma ve sağlık, gelişmekte olan küçük ada ülkelerinin sürdürülebilir kalkınması, Afrika için sürdürülebilir kalkınma ve uygulama araçları gibi konular ortaya koyulmuştur (Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2002). Ayrıca bazı

hedefler de belirlenmiştir. Bu hedefler, 2015 yılına kadar temiz su ve atık su hizmetlerine sahip olmayanların sayısının yarı yarıya azaltılması, 2010 yılına kadar biyolojik çeşitlilik kaybının düşürülmesi, 2015 yılına kadar balıkçılıkta maksimum verime erişilmesi, 2020 yılına kadar insanların hayat standartlarının iyileştirilmesine dönük önlemler alınması, hâlihazırda enerjiye erişimi olmayanlara enerji sağlanması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının oranının arttırılması, 2020'ye kadar kimyasalların kullanımında ve üretiminde insan sağlığı ve çevreye olan olumsuz etkilerin azaltılması, Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi için küresel çevre imkânının temel kaynak olarak belirlenmesi, uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde hava kirliliğinin azaltılması yönünde işbirliğinin geliştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüm ülkelerin faydasına olan açık, adaletli ve ayrımcılık yapmayan çok taraflı ticari ve finansal sistemlerin oluşturulması, gelişmeye çalışan ülkelerin borç problemlerine geniş kapsamlı olarak hitap edebilmek amacıyla yenilik getiren mekanizmaların desteklenmesi, iyi yönetişim meselesinde ortaklık anlayışının belirli grupları kapsayacak tarzda ve her düzeyde geliştirilmesi şeklinde sıralanmıştır (Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2002). Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının uluslararası boyuttaki önemli gelişmelerinden bir kısmı bu şekilde ifade edilebilir.

3.Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının İdeolojik Arka Planı

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi, çevre sorunlarıyla ilgili küresel politikaların önemli bir aracı olarak ifade edilmektedir (Mutlu, 2008: 80). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının insanı merkeze alan bir anlayışa dayandığı literatürde ifade edilmektedir (Mutlu, 2008: 85). Atabay ve Kaçmaz (2007: 45) ise "Sürdürülebilir kalkınmayı savunan çevreler, sürdürülebilirliğin başarıya ulaşması için modern demokratik sistemin gerekli olduğunu öne sürmektedirler. Bununla birlikte yapılacak çalışmaların, demokrasi dışı yönetimler altındaki toplumları kolayca demokratikleştirebileceğine inanılmaktadır." şeklinde bir ifadeyle gelişmiş ülkelerin tutumunu ortaya koymaktadır. Ayrıca literatürde demokratikleştirilmek istenen bu yerli kültürlerin Batı tarzı daha geniş bir demokratik toplumla bir seviyeye kadar birleştiklerinde, ortak iyi için taviz vermeyi öğrenebilecekleri ifade edilmektedir (Atabay ve Kaçmaz, 2007: 45). Bu ifadelerden Batılı gelişmiş ülkelerin kimi üçüncü dünya ülkelerine baskı yapmak ve kendi emelleri uğruna kullanmak için sürdürülebilir kalkınmayı bir araç olarak kullanabilecekleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu düşüncenin savunucusu olan ve kendileri bunları uygulamaktan kaçınan batılı ülkeler yine kendi çıkarları için ve gelecekte kaynak bulmakta sıkıntı çekmemek için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kendi kaynaklarını asgari olarak kullanmalarını tavsiye etmektedirler. Bu nedenle batılı ülkelerin kendi gelecekleri için şimdiden

kaynak tahsisi yaptıkları anlaşılabilir. Dahası, kendilerinin iyi bir çevre bilincine sahip olduğunun gösterisini yapan gelişmiş ülkeler, tehlikeli kimyasal ve radyoaktif içerikli sanayi atıklarını gelişmemiş ülkelere satmakta ve onların denizlerine bu atıkları dökmekte bir sorun görmemekle birlikte çevreyi kirleten sanayi tesislerini bu ülkelere kurarak onların çevrelerini kirletmedirler (Atabay ve Kaçmaz, 2007: 49-50). Başka bir husus ise iktisadi sistemlerinde sorunlar yaşayan gelişmiş ülkelerin bu sorunlardan kurtulmak ve ekonomilerinin kaynak sıkıntısı yaşamasını engellemek için sürdürülebilir kalkınma kavramını kullanıyor olabileceğidir. Jardins (2006: 185) ise "Öyle bir ekonomik sistem gerçekleştirmeliyiz ki kaynak kullanımını uzun dönemde sürekliliklerini sağlayacak biçimde yapsın ve üretim sürecinin yan ürünlerini ve ürünlerin kendilerini yeniden dönüştürebilsin ve kullanabilsin. Biz bu boşluğu doldurmak ve ekonomik sistemi klasik ekonominin doğrusal modelinden çok, dairevi bir ekosistem modeli üzerine oturtmak zorundayız." şeklinde ki ifadesiyle amaçlarının ekonomik sistemlerini devam ettirmek olduğunu açıkça belirtmiştir. Diğer bir nokta ise sürekliliği sağlanması gereken şeyin ne olduğudur (Jardins, 2006: 188). Jardins (2006: 188) bu durumu şöyle açıklıyor; "Açıkça görülüyor ki sürekli ve dengeli gelişmenin çoğu kez bugünkü tüketim biçim ve düzeylerini sürdürmek olduğu varsayılmaktadır. Bu anlamda, sürekli ve dengeli bir yaşam biçimini savunmanın anlamı yalnızca statükonun korunmasıdır".

Neo-klasik ekonomi yaklaşımı insan refahını sadece gelir üzerine konumlandırdığından ekonomilerin temel hedefini GSMH'yi arttırmak olarak görmekte ve çevre sorunları, işsizlik, yoksulluk gibi sorunların iktisadi büyüme ile zamanla kendiliğinden çözüme kavuşacağını beklemektedir (Sezer, 2015: 234). Fakat yukarıdaki bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınmanın ilk amacının kalkınma olduğu net bir şekilde ifade edilebilir. Bundan dolayı Neo-klasik ekonomi anlayışının sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ideolojik arka planını oluşturduğu söylenebilir. Her koşulda ekonomik kalkınmayı amaçlayan bir sistem üzerinde varlığımızı sürdürdüğümüz ortadadır. Hiçbir şekilde temel amaç çevre sorunlarını çözüp, ekolojik dengeyi korumak olmamıştır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ekonomi temelli bir yapıya sahiptir. Dünyaca ünlü aktivist ve ekoloji düşünürü Vandana Shiva (2014a: 7) "son yirmi yıldır bir ekoloji aktivisti ve organik entelektüel olarak uğraştığım her meselede, endüstriyel ekonominin büyüme olarak adlandırdığı şeyin aslında doğa ve insanlar aleyhine yapılan bir tür hırsızlık olduğu ortaya çıktı" şeklindeki ifadesiyle amacı büyüme olarak ifade edilen şeylerin esasen hiç de çevreci olmadığını ve hatta çevre düşmanı olduğunu belirtmiştir. Vandana Shiva, "iklim değişikliğini yaratanlar, sürdürülebilirliği sağlamak yerine ne yazık ki, var olan durumu yoksulları son lokmasından ve kalan bir avuç toprağından etmek için kullanıyor ve eşitsizliği

daha da arttırıyor" (2014b: 11) şeklindeki ifadesiyle gelişmiş güçlerin hiç de söyledikleri gibi hareket etmediklerini hatta durumun vahametini daha da arttırıcı faaliyetlerde bulunduklarını ima etmektedir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir kalkınma, çevreci bir yaklaşım olmaktan öte neo-liberal bir anlayışın temellerine dayanan ekonomik büyümeyi merkeze alan bir ideolojik arka plana sahiptir. Wall (2013: 80) "sınırsız kapitalizm savunucularının arz ve talebin piyasayı kaynakları koruma yönünde çalıştıracağını ve teknolojik gelişmelerin sorunlarımızı çözeceğini iddia ettiklerini" fakat durumun hiç de böyle olmadığını aksine piyasanın tam tersi bir şekilde işleyerek çevre kirletici faaliyetlerde bulunduğunu ve bunun ekolojik sorunlara neden olduğunu ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı da bu tarz bir yaklaşımın ürünüdür. Kılıç (2012: 217) ise ekonomi-çevre meselesini şu şekilde ifade etmektedir; "Ekolojistler, neoklasiklerin arz-talep dengesi çerçevesinde tüketim egemenliğine dayalı çevre ve kaynak ekonomisi yaklaşımın etik temellerini sorgulamaktadırlar. Çünkü Klasiklerin çevre ve ekonomi yaklaşımlarının temeli, insan merkezli bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yaklaşımın temel felsefesinde bütün doğal kaynakların insan çıkarları için kullanılması esastır. Bugün yaşanan çevre sorunlarının önemli nedenlerinden birisinin bu olması nedeniyle, ekolojistler insan merkezciliğe ve dolayısıyla onun ileri sürmüş olduğu akılcılığa karşı çıkmaktadır". Bu ifadeyle insan merkezli bir yaklaşım olan ve amacı kalkınmanın devamlılığının sağlanması olan sürdürülebilir kalkınmanın, kapitalist sistemin araçlarından birisi olduğu ifade edilebilir. 1980'lerin başlarında yaygınlaşan neoliberal iktisat anlayışının çevresel koruma ile uyumlu olarak görülmesiyle birlikte çevreye "piyasacı-liberal" bir bakışın popülerleştiği ifade edilmektedir (Topçu, 2007: 41). Ayrıca, "neoliberalizmin yükselişi ve Üçüncü Dünya'nın borç krizinin ciddiyetinin ortaya çıkması BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun çalışmasını şekillendirmiştir" (Topçu, 2007: 41). BM bu komisyonu çevre ile küresel iktisadi gelişme arasındaki ilişkiyi incelemek hedefiyle oluşturmuştur (Topçu, 2007: 41). Bu komisyonun çalışmaları sonucunda Ortak Geleceğimiz isimli rapor 1987 yılında yayınlanmıştır. Bu rapor ve sonucunda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı bilinirlik kazanmıştır. Bu bilgiler ışığında neoliberalizmin yükselişinin, sürdürülebilir kalkınma anlayışının temelini oluşturduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Başka bir husus ise neoklasiklerin ekonomide, çevre sorunlarını dışsallık kavramı kapsamında ele almasıdır (Ayhan, 2010: 34). Alfred Marshall pozitif dışsallık üzerinde çalışmalar yapmıştır (Ayhan, 2010: 35). Çevresel zararlar temelinde meseleyi ele alan ilk iktisatçı ise William K. Kap'tır ve iktisadi büyümenin çevreye zararları olacağını belirmiştir

(Ayhan, 2010: 35). Bu bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının kökenlerinin buralara kadar dayandığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma kavramının ekonomik amaçlar doğrultusunda ortaya atıldığını ve kalkınma ile büyümeyi devam ettirmek için böyle bir yaklaşım geliştirildiğini ifade edebiliriz. Köklerini neoliberalizm ve neoklasik iktisadi anlayışta bulan sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişmiş ülkelerin, gelişmeye ve büyümeye kesintisiz bir şekilde devam edebilmesini sağlamak amacıyla uygulamaya koyulan bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

4.Ekolojik Düşünce ve Sürdürülebilir Kalkınma

Ekolojik düşünce hareketi henüz yeni olarak nitelenen toplumsal hareketler içerisinde farklı bir öneme sahiptir (Önder, 2003: 1). Bu hareket bir taraftan kurumsal siyasete entegre olabilecek seviyede bir siyasallaşma gösterebilmiş, diğer taraftan da toplumsal hareket grupları içerisinde bir ağırlık merkezi olma kabiliyeti sergileyebilmiştir (Önder, 2003: 1). Ekoloji hareketi tabiat açısından tarihin tekrardan okunması olarak değerlendirilebilmektedir (Önder, 2003: 1). Bu durum ekoloji hareketini alternatif bir toplumsal proje statüsüne çıkartmakta ve toplumsal yaşamın tamamını içine alan önermelere sahip yeni bir anlayışını yani yeni dünya görüşünü açığa çıkartmaktadır (Önder, 2003: 1). Ekoloji, Batının indirgemeci bilim anlayışı karşısında ortaya koyduğu bütüncül yaklaşımla insanlığın tümünü felakete götürecek çelişkileri göz önüne sermektedir (Önder, 2003: 6). Diğer taraftan ekolojinin sahip olduğu bütüncül doğa anlayışı modern bilime ve aydınlanmaya karşı geliştirilen arayışlara temel teşkil etmektedir (Önder, 2003: 7). Ayrıca çevrecilik, bir doğa mühendisliği olarak literatürde ifade edilmekle birlikte toplum sağlığına karşı zararı en aza indirmek, doğal kaynakların gelecek nesiller için korunmasını sağlamak ve bu yöntemle doğal kaynakların verimli ve tasarruflu bir şekilde değerlendirilmesini sağlamayı hedeflemektedir (Önder, 2003: 12). Dahası çevreciliğin, tabiatın araç olarak görüldüğü, insanı merkeze alan ve iktisadi endişelerle hareket eden bir yaklaşıma sahip olduğu ifade edilmektedir (Önder, 2003: 12). Bu noktada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki sürdürülebilir kalkınma hareketi ekolojik düşünce içerisine dahil edilemez fakat çevreci anlayışlara daha yakın bir duruş sergilemektedir. Çünkü ekoloji, insanı merkeze alan değil doğayı ve ekosistemi merkeze alan bir konumdayken sürdürülebilir kalkınma insanı merkeze almakta ve dolayısıyla çevreci yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Fakat ekoloji yaklaşımının içerisinde bulunduğu yeni hareketlerin "endüstriyel büyüme ve teknolojik gelişmenin yarattığı yeni sorunlara bir tepki" olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Önder,

2009: 597). Ayrıca, endüstri devrimi ve aydınlanma düşüncesi ekolojik problemlerin çoğalmasında ana etken olsa da çevreci ve ekolojik duyarlılıkların artmasında da temel sebep olarak değerlendirilmektedir (Görmez, 2007a: 65). Diğer bir husus ise doğal kaynakların kısa zamanda tükenebileceğinden dolayı büyüme eğiliminin değiştirilmesi ve uzun süre devam edebilecek bir iktisadi ve ekolojik dengenin sağlanması gerektiğidir (Görmez, 2007a: 72). Bu noktada çevrenin kontrolü söz konusu olmakta ve sürdürülebilir kalkınma kavramı devreye girmektedir. Ekolojik düşünceden ziyade çevreci düşünce içerisinde yer alan sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile çevrenin daha etkin bir şekilde yönetilmesi söz konusudur. Bookchin (1996: 105) "çevreci terimiyle ahlaki bakımdan yansız, ama somut pragmatik amaçlar açısından doğanın daha etkili teknik yönetimini kastediyorsak, böylesi bir yaklaşım, pekala "çevreci" olarak betimlenebilir" şeklindeki ifadesiyle çevrenin etkili yönetimine değinmektedir. Bu bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınma kavramını doğayı etkili olarak yönetmek şeklinde ifade edersek, kavramı çevreci yaklaşımlar içerisine dâhil etmiş oluruz. Örneğin çevreci bir toplumsal hareket olan Greenpeace, sürdürülebilir bir gelecek için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını desteklemektedir (Çalı, 2006: 129).

Ayrıca, sürdürülebilir kalkınmanın çevre boyutuyla alakalı olarak 1960'larda Pigou'nun önderliğinde bir yaklaşım bulunsa da günümüzde çevre sorunlarının çözülmesi için piyasa mekanizması üzerine odaklanıldığı ve özellikle Kyoto Protokolüyle birlikte çevre sorunlarının çözümü için kamu müdahalesinin asgari seviyede tutulması gerektiği ifade edilmiştir (Güçlü, 2007: 44). Bu durumda piyasa mekanizması ön planda tutularak, sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik bir düşünceden ziyade ekonomik bir yaklaşım olduğu da ifade edilebilir. Sürdürülebilir kalkınmanın aslında sürdürülemez bir yanının olduğu ve bundan dolayı sürdürülebilirliği ekolojik, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla yeniden tanımlanması gerektiği ifade edilmektedir (Yaylı, 2007: 934). Çünkü günümüzde ekolojik dengeyi gözeten bir sürdürülebilir kalkınmadan ziyade ekolojik köklerinden kopmuş bir sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı mevcuttur (Yaylı, 2007: 934).

Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik düşüncenin içerisinde bir yeri yoktur. İnsanı merkeze alan, çevreyi her zaman ikinci planda tutan, kesintisiz bir kalkınma ve büyümeyi amaç edinmiş bir sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik bir yaklaşım olduğu ve ekolojik düşünceyle yakından bir alakasının olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

5.Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre ve Kalkınma İkilemi: Yeşil Ekonomi

21. yüzyılın yeni paradigması, ekonomik gelişmenin çevrenin korunmasıyla beraber hayata geçirilmesinin önemi üzerinden ilk defa Brundtland Raporundaki sürdürülebilir kalkınma kavramının amacıyla ortaya koyulmuştur (Yücel, 2003: 107). Sürdürülebilir kalkınmanın en temel amaçlarından bir tanesi çevreyi korumak ve iyileştirmektir fakat sürdürülebilir ve rekabetçi bir ekonomi de amaçlarından bir tanesidir (Çelik, 2006: 35). Vergiler ve diğer iktisadi araçlar, sürdürülebilir kalkınmada önemli bir unsur olan iklim değişikliğinin engellenmesi sürecinde dikkate değer bir konumdadır (Karakaya ve Özçağ, 2004: 4). Bu noktada çevre kirliliğinin engellenmesinde aktif olarak uygulanabilecek karbon vergisi ve emisyon ticareti gibi piyasa temelli ekonomik araçlar önemli rol almaktadır (Karakaya ve Özçağ, 2004: 4). Fakat, çevrenin bir olgu olarak değerlendirilmesinde sürdürülebilir kalkınmanın insanı merkeze alan yapısı önemli rol oynamaktadır (Mutlu, 2008: 88). Yani çevrenin insana yarar sağlayan bir unsur olarak değerli olduğu düşünülmektedir (Mutlu, 2008: 88). Bu noktadan hareketle sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında insanın merkeze alınması, gelecekteki çevrenin yine insan tarafından kontrol edilmesi gerekliliği üzerine konumlandırılmaktadır (Mutlu, 2008: 88). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında amaç, çevrenin korunmasından ziyade gelecekteki insan unsurları tarafından da çevrenin kullanılabilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ekolojik olmaktan ziyade ekonomik temelli olmakta ve çevre ikinci planda kalmaktadır. Brundtland Raporu, Rio Konferansı ve Johannesburg Konferansı gibi çalışmalarda ekosistemin bozulması, yoksulluk, açlık ve hastalık gibi meselelerden bahsedilirken sürdürülebilir kalkınmanın herkesin hayat standartlarının yükseltilmesi noktasında önemli olduğu vurgulanmakta ve çevreden ziyade insanın merkeze alındığı göze çarpmaktadır (Mutlu, 2008: 89-90). Bu bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınma anlayışı için ön planda olan çevrenin ve ekosistemin bozulması değil insanın hayat şartlarının iyileştirilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılarak gelecek kuşakların da iyi bir hayata sahip olmasıdır. Hatta bazı çevreciler için sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevrenin korunmasını engellemekte ve oyalayıcı bir taktik olmaktan ileriye gidememektedir (Kılıç, 2012: 208). Dolayısıyla çevre ikinci planda kalmakta ve tartışılan asıl mesele ekonomik gelişme olmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının iki ana konusu olan kalkınma ve çevre olguları birbirini tamamlayan ve birbirine ihtiyaç duyan bir şekilde faaliyet göstermek durumundadır fakat iki kavramın sürekli olarak çatışma halinde olması esas ilginç olan meseledir (Kuşat, 2013: 4898). 2012 yılında Rio De Janerio kentinde BM'nin yaptığı Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda çevre ile kalkınmanın uzlaştırılması için "yeşil ekonomi" kavramı hakkında

tartışmalar yapılmıştır (Sezer, 2015: 234). 1992 yılında yapılan Rio Zirvesi'nin üstünden 20 yıl geçmesine rağmen hala çevresel sorunların artarak devam ettiği ve alınan tedbirlerin çok da etkili olmadığı görülmektedir. Rio+20 Konferansında da yeşil ekonomi kavramı üzerinde durulmuştur. Yeşil ekonomi "etkin kaynak kullanımı, düşük seviyede karbon salınımı ve toplumla iç içe olmayı destekleyen, çevresel riskleri azaltmak ve ekolojik dengeyi gözetme hedefi olan bir ekonomi biçimi" olarak ortaya konulmaktadır (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonomi sürdürülebilir kalkınma modeli üzerinden giderken ekolojik kıtlık problemini çözüme kavuşturmayı ve iklim dengesizliğinin kötü gidişatını durduracak çalışmalar başlatmak niyetindedir (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonomi yaklaşımı, kamu kaynaklarını yalnız bireylerin ve toplumun maddi durumunu iyileştirmek için değil aynı zamanda sosyal ve ekolojik açıdan insanların yaşam düzeyini iyileştirmek için kullanılması gerektiğini amaçlamaktadır (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonominin hâkim ekonomik bakış açısından üç farkı olduğu söylenmektedir. Bunlar: Yeşil ekonominin temelinde eşitlik ve sosyal adalet vardır, yeşil ekonomiciler çevre kampanyaları ve çevre politikacılarından meydana gelmektedir, yeşil ekonominin literatürü tam olarak olgunlaşmamakla birlikte yeşil ekonomi çevresel tehditler karşısında küresel ekonomik yapının ortaya koyduğu bir sonuç olarak değerlendirilmektedir (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma yeniden kullanılabilirlik, geri dönüşüm sistemleri, yeşil vergilendirme, enerji fiyatlarının arttırılması ve daha yeşil yatırımlardaki artış gibi farklılıklara neden olarak hâkim ekonomik anlayışta değişikliklere neden olmaktadır (Sezer, 2015: 235-236). OECD'nin sloganlarından olan "çevre dostu yeşil büyüme" yaklaşımı, ekonomik gelişme sağlanırken doğanın da aynı zamanda belirli kaynakları ve çevresel hizmetleri vermeye devam edebileceğini taahhüt etmektedir (Sezer, 2015: 236). Bu bilgiler ışığında yeşil ekonominin ekosistem için uzun vade de sorunları bir nebze olsun azaltabileceği fikri savunulabilir. Günümüz küresel dünyasının egemen iktisadi anlayışı çerçevesinde ekosistemin sürekli ve artarak bozulmaya devam edeceğini söylemek de zor değildir. Dünya üzerindeki tüm ülkelerin ekonomik gelişme yarışında olmaları kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesine neden olmaktadır. Tüm tüketim ve üretim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çevre kirliliğinin devam etmesine engel olmak ve ekosistemin dengesinin daha fazla bozulmasını engellemek için sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi gibi yaklaşımlar şu aşamada en uygun çözüm olarak görülmektedir. Fakat bu durum hâlihazırda bozulmuş olan ekolojik dengenin düzeltilebileceğini göstermez. Aksine bozulmaya devam etmekle birlikte sadece bozulma hızının düşürülmesine yardımcı olur. Ekosistem, tüm canlıların çevreleriyle dengeli bir şekilde hayatını sürdürmesi anlamına gelmektedir fakat insanoğlunun bu sisteme sürekli olarak müdahale etmesi dengenin bozulmasına neden olmaktadır (Görmez, 2007a: 6). Dolayısıyla,

ekosistem ve ekolojik denge bozulmaya devam etmektedir. Sadece bu bozulmanın seviyesinin düşürülmesi için yeşil ekonomi veya sürdürülebilir ekonomi gibi yaklaşımların kullanılması faydalı gözükmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için ekolojiyi ekonominin içinde bir parça olarak görmekten ziyade ekonomiyi ekolojik yapı içerisine koyup ona göre hareket etmek daha faydalı gözükmektedir (Kuşat, 2013: 4900). Kısacası, sadece ekonomik amaçlarla hareket eden yani sürdürülebilirliğini sınırsız tüketim ve mevcut kaynakların sınırsız kullanımında bulan Kuzey merkezli kalkınma anlayışı terkedilmelidir (Kaypak, 2011: 26).

Daha iyi bir hayata sahip olmak için ne kadar çok üretip tüketirsek, çevre kirliliği ve atık miktarındaki artış da o derece büyümeye devam edecektir (Wall, 2013: 46). Ayrıca teknolojik ilerlemenin de doğal kaynak tüketimini arttırdığı öne sürülmekte ve bu durum yeşil teknolojiler için de aynı sonucu doğurmaktadır (Wall, 2013: 46). Bu duruma en güzel örnek olarak otomobil kullanımı gösterilebilir. Yeşil olarak piyasaya sunulan otomobillerin daha az yakıt tükettiği (örn: normal otomobilden %10 daha az) söylenmektedir (Wall, 2013: 47). Bundan dolayı bu arabalara olan talebin artmasıyla birlikte piyasada kullanılan araç sayısında artış olacaktır (Wall, 2013: 47). Dolayısıyla piyasada bulunan toplam araçların sayısının artması daha çok enerji tüketilmesine neden olmakta ve çevre kirliliği de daha çok artmaktadır (Wall, 2013: 47). Kısacası, sürekli iktisadi gelişme, daha yeşil ve temiz bir şekilde de yapılsa çevreye zarar verme eğilimindedir (Wall, 2013: 47). Sonuç olarak, kalkınma sürdürülebilir de olsa, yeşil de olsa her durumda çevreye, ekosisteme ve ekolojik dengeye zarar vermeye devam edecektir.

Sonuç

Sürdürülebilirlik kavramı herhangi bir alanda ihtiyaç duyulan kaynakların uzun dönem yetecek şekilde kullanılabilmesini ve bu kaynakların kendisini yenileyebilmesini ifade etmektedir. Bu kavram ışığında ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, gelecek kuşaklar düşünülerek doğal kaynakların ve çevrenin aşırı bir şekilde kullanılmasının engellenmesi ve mevcut kaynakların kendini yenilemesine imkân verilmesini ifade etmektedir. Ayrıca kalkınmanın mümkün olan en çevreci şekilde uygulanmasını da ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası alanda birçok zirveyle 1970'li yıllardan itibaren mütemadiyen tartışılmaya başlanması kavramın önemini ortaya koymaktadır. Ortalama 40-50 yıldır tartışılan ve uygulanmaya çalışılan bir yaklaşım olan sürdürülebilir kalkınma anlayışı hala hedeflediği amaca erişememiştir. Çünkü kavram çevreyi merkeze alan bir yaklaşımla değil ekonomiyi yani insanı merkeze alan bir şekilde uygulanmaya çalışılmaktadır. Çevre koruma faaliyetleri içerisinde ekonomik kalkınmanın bir unsur olarak değerlendirilmesi gerekirken

ekonominin içerisinde çevrenin bir unsur olarak değerlendirilmesi başarısızlıklara neden olmaktadır. Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma gibi kavramlar hiç durmadan vahşi bir şekilde gelişen ve büyüyen ekonomi içerisinde zayıf ve etkisiz bir tartışma olarak kalmaktadır. Egemen iktisadi kalkınma anlayışı çerçevesinde gelişmekte olan veya gelişmiş olan hiçbir ülke kalkınmasına fren uygulamamaktadır. Dolayısıyla çevrenin ve doğal kaynakların hala çılgın bir şekilde tüketilmesine devam edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı ekosistemin bozulmasına engel olabilecek bir yapıda değildir. Kalkınma ve çevre kavramları sürekli olarak birbirleriyle çatışmakta ve genelde kalkınma kazanmaktadır. Çünkü sürdürülebilir kalkınma anlayışı kalkınmaya son verilmesini değil sadece daha yeşil bir şekilde kalkınmayı tavsiye etmektedir. Bu durum ise çevrenin bozulmasının hızının sadece yavaşlatılabileceği fakat durdurulamayacağının bir göstergesidir. Örneğin enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların kullanılması tavsiye edilmektedir. Diğer taraftan, yenilenebilir bir enerji kaynağı olarak değerlendirilen nehirler üzerine kurulan barajlarda üretilen enerji, petrolle veya kömürle üretilen enerjiden temiz görünmekte fakat bu durum ilgili bölgenin ekosisteminin bozulmasına neden olmaktadır. Başka bir örnekte ise daha yeşil araçların ulaşımda kullanılması gerektiği üzerinde durulurken bu araçların piyasada yaratacağı ek enerji tüketimi düşünülmemektedir.

Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınma veya yeşil ekonomi yaklaşımlarıyla doğal denge bozulmaya devam etmekte fakat bozulma hızı yavaşlamaktadır. Ayrıca, mevcut durum ve egemen anlayış düşünüldüğünde ekosistemin korunması için sürdürülebilir kalkınma anlayışından başka çözüm yolu görünmemektedir. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ekolojik düşünce içerisinde değerlendirilebilecek bir yaklaşım olmaktan bir hayli uzaktır. Ekolojik düşünceden ziyade ekonomik akımlar içerisinde ele alınıp kısmen çevreci bir ambalajla tüm dünyaya sunulmaya çalışılan sürdürülebilir kalkınma kavramı çevreci bir yaklaşım olarak pek de işe yaramayan bir anlayış olarak kalmaya mahkûmdur.

Kaynakça:

-Akgül, Urungu. 2006. Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, yıl 2010, sayı: 24, sf. 133-164.

-Atabay, Semra ve Gökçe Kaçmaz. 2007. Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre ve Politika: Başka Bir Dünya Özlemi, editör: Ayşegül Mengi, sf.41-52, İmge Kitabevi, Ankara.

-Atıl, Aslı, Bahriye Gülgün ve İsmail Yörük. 2005. Sürdürülebilir Kentler ve Peyzaj Mimarlığı, Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg., cilt: 42, sayı: 2, sf. 215-226.

-Atvur, Senem. 2009. Yerel Gündem 21 ve Çevre: Antalya Kent Konseyi Örneği, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 35, sayı: 2, sf. 231-241.

-Ayhan, Damla. 2010. Enerji, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Küresel İklim Değişikliği Sorunsalı ve Kyoto Protokolü: Türkiye Analizi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

-Baykal, Hülya ve Tan Baykal. 2008. Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 5, sayı: 9, sf. 1-17.

-Bookchin, Murray. 1996. Ekolojik Bir Topluma Doğru, çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

-Bozlağan, Recep. 2005. Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 50. Kitap, İstanbul, sf.1011-1028.

-Çalı, Hasan Hüseyin. 2006. Çevreci Toplumsal Hareket Olarak Greenpeace-Türkiye Hareketi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

-Çelik, Yusuf. 2006. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, cilt: 9, sayı: 1, sf. 19-37.

-Çepik, Barış. 2015. Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Politikaları, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul.

-Çetin, Murat. 2006. Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt: 7, sayı: 1, sf.1-20.

-Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2002. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg, 26 Ağustos 4 Eylül 2002), erişim: www.mfa.gov.tr, erişim tarihi: 26/02/2016.

-Geleceği Sahiplenmek. 2012. Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

-Giddens, Anthony. 2013. İklim Değişikliği Siyaseti, çev. Erhan Baltacı, Phoenix Yayınevi, Ankara.

-Görmez, Kemal. 2007a. Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

-Görmez, Kemal. 2007b. Sürdürülebilir Kalkınmacılıktan Yağmalanan Kıyılara, Çevre ve Politika: Başka Bir Dünya Özlemi, editör: Ayşegül Mengi, sf.239-246, İmge Kitabevi, Ankara.

-Güçlü, Alper. 2007. Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'nin Çevre Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ankara.

-Jardins, Joseph R. Des. 2006. Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş, çeviren: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara.

-http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-cevre-konulari.tr.mfa, Uluslararası Çevre Konuları, erişim tarihi: 26/05/2016.

-Karakaya, Etem ve Mustafa Özçağ. 2004. Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi, Kırgısiztan-Türkiye Manas Üniversitesi 1.Maliye Konferansı.

-Kaypak, Şafak. 2011. Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, cilt: 13, sayı: 20, sf. 19-33.

- Keleş, Ruşen. 1998. Kent Bilimleri Sözlüğü, İmge Yayınevi, Ankara.

-Keleş, Ruşen, Can Hamamcı ve Aykut Çoban. 2012. Çevre Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

-Kestellioğlu, Gözde. 2012. Avrupa Birliği'nde Çevre Politikaları Açısından Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'ye Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş.

-Kılıç, Selim. 2012. Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, yıl 2012, sayı: 47, sf. 201-226.

-Koçan, Nurhan. 2012. Ekoturizm ve Sürdürülebilir Kalkınma: Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Jeopark ve Jeoturizm Projesi, Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, cilt: 2, sayı: 6, sf. 69-82.

-Koçaslan, Gelengül. 2010. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Çerçevesinde Türkiye'nin Rüzgar Enerjisi Potansiyelinin Yeri ve Önemi, Sosyal Bilimler Dergisi, yıl 2010, sayı: 4, sf. 53-61.

-Kuşat, Nurdan. 2013. Yeşil Sürdürülebilirlik İçin Yeşil Ekonomi: Avantaj ve Dezavantajları-Türkiye İncelemesi, Journal of Yasar University, cilt: 29, sayı: 8, sf. 4896-4916.

-Mutlu, Ahmet. 2008. Ekoloji ve Yönetim: Toplumsal Ekoloji ve Sürdürülebilir Gelişmenin Karşılaştırılması, Turhan Kitabevi, Ankara.

-Ortak Geleceğimiz. 1991. Ortak Geleceğimiz Raporu, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.

-Önder, Tuncay. 2003. Ekoloji, Toplum ve Siyaset, Odak Yayın, Ankara.

-Önder, Tuncay. 2009. 18. Bölüm Yeşil Siyaset, Siyaset, editör: Mümtaz'Er Türköne, sf.591-628, Opus Yayınları, İstanbul.

-Sarıkaya, Muammer ve F. Zişan Kara. 2007. Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, cilt: 14, sayı: 2, sf. 221-233.

-Sezer, Özcan. 2015. Sürdürülebilir Yeşil Ekonomi Perspektifinden Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi, Siyasal Ekoloji, ed. Fatih Kırışık ve Özcan Sezer, Detay Yayıncılık, Ankara, sf.227-246.

-Shiva, Vandana. 2014a. Küresel Gıda Soygunu: Çalınmış Hasat, çeviren: Ali K. Saysel, Bgst Yayınları, İstanbul.

-Shiva, Vandana. 2014b. Petrol Değil Toprak: İklim Krizi Döneminde Çevresel Adalet, çeviren: Özge Olcay, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul.

-Tıraş, H.Hayrettin. 2012. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt: 2, sayı: 2, sf. 57-73.

-Tolunay, Ahmet ve Ayhan Akyol. 2006. Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2, sf. 116-127.

-Topçu, Ferhunde Hayırsever. 2007. Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden 'Yönetişime' Geçiş Sorunu, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara.

-Wall, Derek. 2013. Yeşil Politika: Tarihi, Paydaşları ve Kavramları ile, çev. İlknur Urkun Kelso, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

-Yazar, Kadir Hakan. 2006. Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara.

-Yücel, Fatih. 2003. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşıtlığı ve Birlikteliği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 11, sayı: 11, sf. 100-120.

-Yaylı, Hasan. 2007. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sürdürülebilirliği, ICANAS 38, Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, sf.921-940, Ankara.

-Yüksek, Murat. 2010. Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Çevre Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.